

УДК 016:37/3-99

ОЛЕНА ОТИЧ

Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ,

ІВАН ЗЯЗЮН – ОРГАНІЗАТОР

ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано фундаментальні засади та основні принципи організаційно-педагогічної діяльності І.А. Зязюна як організатора вищої педагогічної освіти. На основі визначення домінант його авторської педагогічної системи схарактеризовано внесок І.А. Зязюна як ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка у розбудову вітчизняної вищої школи. Окреслено перспективи подальших наукових досліджень його науково-педагогічної спадщини і педагогічної діяльності.

Ключові слова: *І.А. Зязюн, вища школа, педагогічна майстерність, державна програма «Вчитель», особистість вчителя, краса педагогічної дії, педагогічна естетика, педагогічна етика, академічна автономія, академічна свобода*

Академік Іван Андрійович Зязюн – визначна, непересічна, велична постать на теренах української освіти. Його таланти – багатогранні: учений, філософ, педагог, психолог, організатор освіти, провідник культури, активний пропагандист ідей особистісно орієнтованої, гуманної педагогіки, автор теорії педагогічної майстерності і Педагогіки Добра. Він пройшов шлях від прохідника шахтного штреку на Донбасі до міністра народної освіти України, директора науково-дослідного інституту Національної академії педагогічних наук України, президента Міжнародної Макаренківської асоціації.

Наукова і педагогічна доля І.А. Зязюна була нелегкою, а нерідко навіть драматичною, оскільки доводилося боротися з «психологією і педагогікою» партійної номенклатури, що «перебравши на себе владні функції, вимушена була формуватися і розвиватися на провокаціях, невіддільних критичі» [3, с. 99].

Ставши наймолодшим у Радянському Союзі ректором педагогічного інституту, вчений-педагог зробив неocenний внесок у розвиток вищої освіти у нашій державі. Аналізу цього внеску присвячено низку публікацій вітчизняних і зарубіжних учених: О.М. Боровік, Г.П. Васяновича, Т.М. Десятова, В.Г. Кременя, А.І. Кузьмінського, Т. Левовицького, В.Ф. Моргуна, В.В. Рибалки, О.М. Семеног, Н.М. Тарасевич, Т.П. Усатенко, В.В. Ягупова та ін. Водночас, до цього часу недостатньо осмисленими залишаються теоретичні ідеї та організаційно-педагогічний досвід академіка І.А. Зязюна у розвитку вищої педагогічної освіти. Теоретична і практична цінність цього доробку, його важливість у розбудові вітчизняної вищої школи на сучасному етапі її розвитку спонукали нас до написання цієї статті. Її **метою є** теоретичний аналіз фундаментальних засад та основних принципів організаційно-педагогічної діяльності І.А. Зязюна як організатора вищої педагогічної освіти.

Аналіз життєвого шляху та наукових праць ученого-педагога зумовлює висновок, що, напевне, немає жодного аспекту цієї діяльності, який би він, як науковець і як ректор одного з найкращих радянських вищих педагогічних навчальних закладів, залишив поза своєю увагою: від побудови навчальних корпусів і гуртожитків, організації будзагонів, створення соціально-культурної інфраструктури вищого навчального закладу – до вибудовування інноваційної системи професійної підготовки вчителя, оновлення змісту вищої педагогічної освіти, уведення до навчальних планів вітчизняних вищих педагогічних навчальних закладів нової базової навчальної дисципліни «Основи педагогічної майстерності», відкриття першої в Радянському Союзі кафедри педагогічної майстерності, створення розгалуженої мережі Центрів педагогічної майстерності в Україні та за її межами тощо.

Фундаментальною основою організаційно-педагогічної і науково-педагогічної діяльності І.А. Зязюна було золоте правило етики: «Стався до іншого так, як хочеш, аби ставилися до тебе». Він непорушно виконував це правило в усіх ситуаціях свого життя і праці, виходячи не

© О.Отич, 2015

від себе й своїх потреб, а від потреб, запитів і реальних можливостей студентів та викладачів, словом і справами утверджуючи людиноцентричні, студентоцентричні виміри вищої освіти.

Принцип студентоцентризму знайшов специфічну реалізацію у Зязюнівській теорії і практиці організації вищої педагогічної освіти, по-перше, у визнанні необхідності виходити при проектуванні її змісту та організаційних форм не лише від стандарту знань, умінь і навичок, зафіксованих в освітньо-кваліфікаційній характеристиці випускника, а й від актуального досвіду студента, який потрібно враховувати і розширювати у процесі професійної підготовки – причому, цілісно, усі різновиди цього досвіду (когнітивного, емоційного, практичного, життєвого та ін.).

По-друге, в акцентуванні уваги при організації навчання студентів на зумовленості його перебігу та ефективності емоційно-почуттєвими чинниками. При цьому І.А. Зязюн послідовно обстоював думку, що зміст навчання спочатку проходить «експертизу» на емоційно-почуттєвому рівні, а лише потім, залежно від результатів цієї оцінки студентами, засвоюється чи відчужується ними на рівні когнітивному. Адже емоції виконують не лише мотиваційну, а й когнітивно-оцінну роль, «енергетизують і організують сприймання, мислення і дію, надають сенсу і значення людському існуванню, зумовлюють пізнавальну діяльність» [2, с. 17]. Емоції, на переконання І.А. Зязюна, «постачають матеріал для наук, що їх осягає переважно інтелект; пристосовують наукове пізнання до будь-якого розуміння; поширюють удосконалення пізнання за межі чітко осягнутого» [2, с. 19]. Саме цими функціями емоцій значною мірою зумовлюються професійні вимоги до особистості й діяльності викладача вищої школи, оскільки у навчальному процесі важливим є не лише зміст навчальної інформації, але й особистість педагога, яка виступає фасилітатором чи інгібітором навчально-пізнавальної діяльності студентів. Зважаючи на це, І.А. Зязюн особливого значення надавав авторитету педагога, який він диференціював на статусний («авторитет влади») та еталонний («влада авторитету»). Негативні показники авторитету педагога серед вихованців учений вважав однією з найбільш болючих проблем у сучасній освіті і водночас критерієм її якості.

По-третє, людиноцентричний підхід І.А. Зязюна до організації вищої педагогічної освіти виявляється у піднесенні ролі особистості Педагога-Майстра, високий рівень розвитку особистісних і професійних якостей якого він вважав запорукою стабільної успішності й ефективності його професійної діяльності та життєвого успіху його вихованців. Однією з найважливіших якостей педагога-майстра Іван Андрійович вважав естетичність як «уміння залучати до процесу педагогічної дії позитивні почуття прекрасного й піднесеного, рідше – комічного, наповнюючи дію потребою-спонуюкою кожного учня і студента до набуття статусу суб'єкта педагогічної діяльності» [2, с. 23-24]. Естетичність педагога виявляється у його здатності зумовлювати в них відчуття емоційного підйому, хвилювання, прагнення до краси, в чому б вона не виявлялася.

Неспроможність педагога викликати у своїх вихованців позитивні естетичні почуття й переживання, захоплювати їх своєю особистістю, змістом матеріалу, який він викладає, красою й висотою своєї поведінки у педагогічній взаємодії є головною причиною байдужості студентів до навчання. А якщо ці почуття й переживання будуть ще й негативними, то педагог взагалі перетворюється на інгібітора, який гальмує будь-які дії вихованців, спричиняє виникнення в них дидактогеній і відрази до себе, навчального закладу, навчання в цілому. Адже негативні почуття є обмежувальними й гальмівними за своєю природою, вони зумовлюють бажання захиститися, закритися від них, відчуття психологічної несвободи, що виявляється у м'язових і душевних затисках (кажуть же «душа чи серце стискається»).

Високо оцінюючи історичний досвід діяльності педагогів-майстрів, І.А. Зязюн багато зробив для поширення і популяризації цього досвіду серед педагогів України і світу. Багато сил доклав на посаді ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка до «педагогічної реабілітації» особистості видатного педагога ХХ століття А.С. Макаренка та вшанування пам'яті ще одного всесвітньо відомого випускника Полтавського педагогічного інституту В.О. Сухомлинського, відкривши в цьому закладі аудиторії-музеї цих світочів світової педагогічної думки, встановивши творчі зв'язки з Марбурзькою лабораторією «Макаренко-реферат», узявши під свою опіку створення

Меморіального музею-заповідника імені А.С. Макаренка в Ковалівці, очоливши у 1998–2000 рр. Міжнародну Макаренківську асоціацію та відкривши Всеукраїнський центр педагогічної майстерності імені А.С. Макаренка у складі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Шевченківської спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату з поглибленим вивченням предметів гуманітарно-естетичного профілю, Сахнівської загальноосвітньої авторської О.А. Захаренка школи, Павлиської загальноосвітньої школи імені В.О. Сухомлинського, Полтавського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей із сільської місцевості імені А.С. Макаренка (с. Ковалівка), педагогічно-меморіальних музеїв А.С. Макаренка у с. Ковалівка і м. Кременчук Полтавської обл., а також музейних комплексів В.О. Сухомлинського, І.Г. Ткаченка та О.А. Захаренка.

Будучи вірним «макаренківцем», І.А. Зязюн сповідував у своїй організаційно-педагогічній діяльності моральне кредо видатного педагога: «Якомога більше вимогливості до вихованця і якомога більше поваги до нього» (хоча, заради справедливості, слід зазначити, що рівень вимог, які він висував до себе, був набагато вищим, ніж до інших). Обстоювані ним ідеї єдності поваги, свободи і відповідальності набувають сьогодні особливої актуальності у вищій педагогічній освіті, оскільки створюють основу для виходу її на європейський рівень, що передбачає академічну автономію вищого навчального закладу і академічну свободу суб'єктів освітнього процесу. Ця нова для української вищої педагогічної освіти модель характеризується набуттям педагогічними ВНЗ самостійності у внутрішньому управлінні й фінансовій діяльності, визначенні своєї місії і стратегії розвитку, відборі і проектуванні змісту, форм і методів навчально-виховної роботи, й водночас посиленням відповідальності закладу перед суспільством, замовниками педагогічних кадрів і освітніх послуг, академічною спільнотою.

По-четверте, людиноцентричність організаційно-педагогічної діяльності І.А. Зязюна на посаді ректора Полтавського педінституту виявилася в його особливій увазі до проблем учителя, що результувалася в розробленій під керівництвом ученого комплексній цільовій програмі «Вчитель», яка згодом стала державною, але, на превеликий жаль, була достроково припинена внаслідок відомих причин. Це, фактично, єдина в Україні освітня програма, спрямована на піднесення соціального статусу і престижу педагога, забезпечення їх відповідності його винятково важливій суспільній ролі і підпорядкування усієї системи педагогічних заходів меті формування цілісної особистості вчителя-майстра, здатного перетворити навчальний заклад на Школу радості для своїх учнів. Основні положення цієї програми червоною ниткою пройшли у наступних документах у галузі освіти, в тому числі в новому Законі України «Про вищу освіту»: прогнозування потреби у педагогічних працівниках, подолання міжрегіональної диспропорції в обсягах підготовки педагогів, упровадження варіативних моделей і програм здобуття вищої педагогічної освіти, створення єдиного центру педагогічної інформації та інформаційно-комунікаційної мережі та ін.

По-п'яте, людиноцентричність підходу ректора І.А. Зязюна до організації вищої педагогічної освіти виявилася у запровадженні інноваційної форми відбору абітурієнтів на педагогічні спеціальності – творчого конкурсу-співбесіди, під час якого у невимушеній формі виявлялися креативність і комунікативно-організаторські здібності майбутнього учителя, діагностувалися його педагогічна спрямованість та здатність виконувати педагогічну діяльність. Адже, як зазначав К.Д. Ушинський, у вихованні все залежить від вихователя, який стоїть обличчям до обличчя з вихованцями, оскільки лише особистість може виховати особистість, лише характером можна сформувати характер. Тому, на глибоке переконання академіка І.А. Зязюна, до педагогічного ВНЗ не можна набирати абітурієнтів лише за результатами ЗНО, оскільки висока академічна успішність ще не гарантує успішного виконання ними педагогічної діяльності.

За нашим спостереженням, таких самих висновків доходять нині й педагоги зарубіжних країн. Зокрема, співробітник Центру міжнародних педагогічних досліджень (СІЕР, м. Париж) Є. Биданова зазначає: розподіл випускників французьких педагогічних університетів до шкіл за рейтингом академічної успішності зумовлює домінування у кращих школах учителів-

предметників, зорієнтованих на предметоцентричний підхід в освіті, над вчителями-гуманістами, зорієнтованими на дитиноцентричний підхід. Тож, мабуть, не випадково саме у Франції з'явилася книга А. Гавальди «35 кіло надії», епіграфом до якої є: «Я ненавиджу школу! Ненавиджу її понад усе на світі. Ні! Навіть ще більше. – Вона зіпсувала мені життя» [1].

Запобігти появі у школі випадкових учителів, які не люблять дітей, можна, впроваджуючи в життя ще одну ідею І.А. Зязюна, втілену ним у педагогічній моделі «школа – ВНЗ – школа». Відповідно до цієї моделі, школа має сама дбати про підготовку кадрів для себе. Цьому сприяє організація при загальноосвітніх начальних закладах та педагогічних університетах Шкіл майбутнього вчителя, Педагогічних класів та інших форм допрофесійної педагогічної підготовки. Із метою навчально-методичного супроводу їх діяльності представниками Полтавської школи педагогічної майстерності академіка Зязюна створено варіативну програму факультативу «Юний педагог», розраховану на різну кількість годин і різні терміни навчання (від одного до трьох років). В умовах запровадження профільного навчання цю програму доцільно адаптувати для використання у педагогічних класах, які, зважаючи на необхідність вживання невідкладних заходів щодо підвищення якості педагогічної освіти, необхідно, на нашу думку, відкривати у кожному загальноосвітньому навчальному закладі в рамках гуманітарного профілю. Педагогічним радам цих закладів має бути надане право рекомендувати своїм рішенням учнів, які успішно пройдуть навчання у цих класах, для зарахування до педагогічних університетів на умовах цільового прийому. Упродовж навчання педагогічна рада школи, що направила своїх випускників на навчання до педуніверситету, здійснюватиме педагогічну підтримку таких студентів, прийматиме їх на педагогічну практику до рідної школи, опікуватиметься ними під час її проведення, а після завершення навчання в університеті прийме молодого вчителя назад у свій навчальний заклад за розподілом. Таким чином, школа сама готуватиме для себе педагогічні кадри, виступаючи замовником і партнером вищого навчального закладу в їхній підготовці та атестації. Крім того, такий підхід сприятиме реалізації принципів педагогічного партнерства, зв'язку педагогічної теорії і практики та посилення практичної спрямованості професійної підготовки майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах.

«Трьома китами» організаційно-педагогічної системи І.А. Зязюна можна, на нашу думку, назвати «Особистість», «Свободу» і «Красу педагогічної дії». Обґрунтовуючи діалектичну єдність цих категорій, висловимо припущення, що покладання їх в основу його авторської системи зумовлено тим, що він як випускник філософського факультету КНУ ім. Т.Г. Шевченка від студентської лави засвоїв естетичні закони буття, які розглядав невід'ємно від морального імперативу та свободи як сутнісної ознаки Людини. Виходячи з цього, І.А. Зязюн зазначав, що педагогічна естетика за своєю сутністю є педагогічною етикою, оскільки усе, що є морально позитивним у стосунках і взаємодії людей, їхній свідомості, діяльності й поведінці, зумовлюється повагою до свободи іншої людини і є внутрішньо гармонійним, а отже красивим. І навпаки: усе морально негативне, неетичне у педагогічній діяльності обмежує свободу іншої людини і є потворним, низьким, трагічним. Тож краса у педагогіці – це завжди калокагатія, тобто єдність краси зовнішньої і внутрішньої: «Краса – єдина відзнака людської культури і людської духовності», – зазначає І.А. Зязюн. – «Що ж то за вчитель, який нездатний підкреслити красу передусім своєю зовнішністю, а потім – і внутрішнім світлом своєї духовності» [3, с. 239].

Ще один вияв педагогічної естетики і етики у педагогічній системі І.А. Зязюна – це естетика освітнього середовища навчального закладу. «Як відомо, театр, за К.С. Станіславським, починається з вішалки», – писав учений-педагог у своєму однойменному посібнику. – «Полтавський інститут зразка 1975 року (року приходу його на посаду ректора цього закладу – розр. авт.) розпочався з туалетів (так робив і А.С. Макаренко). І нехай мені хто скаже: це диктатура, це – автократія! Я відповім: а ви що, хочете нужникової демократії?» [3, с. 105-106] Це була відповідь ректора Зязюна на висловлювання викладачами і студентами обурення, що вони прийшли до інституту не прибиранням займатися, а «робити сучасну комуністичну педагогіку». «Щодо останнього – я не заперечую, – відповідь ректор. – Але з ким і як? І чи можна у такому несусвітньому бруді? Чи комунізм і свинюшник сумісні поняття? Добре, Макаренко і Сухомлинського ви зневажаєте. А Короленка, Верховинця, Кондратюка? Бачу, що у вас і до цього не доходили руки» [3, с. 103]. Отже, рівень естетики освітнього

середовища є у педагогічній системі І.А. Зязюна показником стану організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Екстраполюючи категорії педагогічної естетики у площину вищої педагогічної освіти, І.А. Зязюн започаткував новий напрям педагогічної науки і став засновником наукової школи з проблем педагогічної майстерності. Його теорія педагогічної майстерності не має аналогів у світі. Її інноваційність, педагогічна ефективність та вагомість результатів упровадження зумовили швидке розповсюдження ідей педагогічної майстерності у вітчизняній і зарубіжній педагогічній освіті (Японія, Польща, Росія, Білорусь та інші країни). Основні положення цієї теорії й технології втілені у підручнику «Педагогічна майстерність», який здобув п'ять видань (1987 р. – тираж 30000 примірників, 1989 р. – тираж 188500 примірників, 1997 р. – тираж 15000 примірників, 2004 р. – тираж 15000 примірників, 2008 р. – тираж 5000 примірників) і перекладений іноземними мовами, зокрема, польською (Mistrzostwo pedagogiczne / I.A. Zjaziun, L.W. Kramuszcenko, I.A. Kriwonos [etc.]; pod redakcja I.A. Zjaziuna; tłum. I. Zjaziun, F. Szlosek. – Warszaw; Radom, 225. – 252 s.) та російською (Основы педагогического мастерства: учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.).

Серед принципів, на яких ґрунтується ця теорія, пріоритетними, на нашу думку, є: естетизація, автаркія, калокатія, людиноцентризм, принцип сродної праці, поєднання традицій та інновацій, зв'язку теорії і практики, практичної спрямованості навчання, опори на досвід, емоції і почуття студентів, неперервності саморозвитку, єдності краси і свободи педагогічної дії, катарсичності педагогічної дії тощо.

Морально-естетичною основою діяльності педагога-майстра, на якій ґрунтується теорія педагогічної майстерності, є, за академіком Зязюном, його здатність виступати носієм батьківських функцій, використовуючи владу захисту, заохочення, підтримки учнів, перетворюючи авторитет влади на владу авторитету. Саме так він і працював: і на посаді викладача вищого навчального закладу, і на посаді ректора Полтавського педінституту, і на посаді міністра народної освіти України, і на посаді директора Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України – Інституту Зязюна, як називають його між собою науковці.

«Я прошу в Бога лише одного – часу для добра людям», – ці слова стали педагогічним кредо академіка І.А. Зязюна.

«Скінчилася епоха Зязюна», – чуємо сьогодні...

Якщо так, то ця епоха була Золотою Добою української педагогіки. Навіть якщо виходити з настанов народної мудрості, що справжній чоловік має збудувати дім, посадити дерево й народити спадкоємця, то ректор І.А. Зязюн разом із колегами й однодумцями з Полтавського педінституту розбудував його як інноваційний вищий навчальний заклад, уславив на весь Радянський Союз, «посадив» разом з професором Г.С. Левченком «Калину», яка стала надзвичайним явищем в українській і світовій музичній культурі, й народив Школу Педагогічної Майстерності, яка ще має сказати своє слово в українській педагогічній науці.

А може, Епоха Зязюна лише починається? Може українська педагогіка лише робить перші кроки у відкритті для історії цієї видатної Особистості: Педагога, Філософа, Вченого, Керівника, Майстра педагогічної дії, ім'я якого, переконана, буде у недалекому майбутньому стояти в Педагогічному літописі України в одному ряду з іменами А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського?

Список використаних джерел

1. Гавальда А. 35 кило надежды / Анна Гавальда. – М.: Флюид; FreeFly, 2007. – 37 с.
2. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості // Мистецтво у розвитку особистості : монографія / за ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 14-36.
3. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2015 р..

ОТЫЧ Е.

Институт высшего образования НАПН Украины, г. Киев, Украина

ИВАН ЗЯЗЮН – ОРГАНИЗАТОР ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье проанализированы фундаментальные основы и главные принципы организационно-педагогической деятельности И.А. Зязюна как организатора высшего педагогического образования. На основе определения доминант его авторской педагогической системы охарактеризован вклад И.А. Зязюна как ректора Полтавского государственного педагогического института им. В.Г. Короленко в развитие отечественной высшей школы. Очерчены перспективы дальнейших научных исследований его научно-педагогического наследия и педагогической деятельности.

Ключевые слова: И.А. Зязюн, высшая школа, педагогическое мастерство, государственная программа «Учитель», личность учителя, красота педагогического действия, педагогическая эстетика, педагогическая этика, академическая автономия, академическая свобода.

ОТУСН О.

Institute of the higher education NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

IVAN ZYAZYUN – ORGANIZER OF THE HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION IN UKRAINE

Fundamental bases and main principles of organizationally-pedagogical activity of I. Zyazyun as an organizer of higher pedagogical education are analyzed in the article. On the basis of determination of dominants of his author pedagogical I. Zyazyun's system is described his contribution to development of domestic higher school. The prospects of further scientific researches of his scientific-pedagogical heritage and pedagogical activity are outlined.

Key words: I. Zyazyun, higher school, a pedagogical mastery, government program «Teacher» personality of teacher, beauty of pedagogical action, pedagogical aesthetics, pedagogical ethics, academic autonomy, academic freedom